

Тема 12. Діяльність.

Мета: Сформувати уявлення про поняття діяльності, ціль та мотиви, структуру, способи, процес їх освоєння, навички, процес формування вмінь та навичок, умови та різновиди, перенос, інтерференцію дій та види діяльності.

План лекції

- [Вступ](#)
- [Поняття про діяльність.](#)
- [Ціль та мотиви діяльності.](#)
- [Структура діяльності.](#)
- [Способи діяльності і процес їх освоєння.](#)
- [Поняття про навички.](#)
- [Процес формування вмінь та навичок.](#)
- [Умови формування вмінь та навичок.](#)
- [Різновиди вмінь та навичок.](#)
- [Перенос і інтерференція дій.](#)
- [Види діяльності.](#)
- [Творчість.](#)

Вступ

Загальною характеристикою живих істот є їхня активність. Саме активність забезпечує підтримку життєво важливих зв'язків усіх істот з навколишнім світом.

Поняття про діяльність.

Джерелом активності живих організмів є потреби, завдяки яким усе живе діє певним чином та в певному напрямі. *Потреба - це стан живої істоти, що відображає її залежність від умов існування та спричиняє активність у ставленні до цих умов.*

Активність людини суттєво відрізняється від активності тварин. Прояви активності в поведінці тварини зумовлені насамперед природною організацією (будова тіла і органів, інстинкти), яка начебто визначає низку предметів, що можуть стати об'єктами потреб. Процес задоволення потреб тварин забезпечує найбільш повне пристосування їх до середовища. Наприклад: вроджена програма поведінки комах (бджіл), птахів (синиця, ремез), ссавців (бобер, білка, ведмідь) передбачає певні будівельні потреби, а також матеріал для їхнього забезпечення: віск, природні матеріали, певні породи дерев.

Джерело активності людини - її потреби. Потреби людини формуються в суспільстві в процесі виховання. Природні речі є не тільки предметами, що задовольняють біологічну потребу (наприклад, у їжі). За допомогою знарядь праці людина може видозмінювати предмет відповідно до власних потреб. Тому задоволення потреб у людини - активний, цілеспрямований процес оволодіння певною формою діяльності, яка визначена суспільним розвитком.

Чи є поняття активність і діяльність тотожними, чи вони мають якісні відмінності?

Принципова відмінність активності та діяльності полягає в тому, що діяльність виходить із потреби в предметі, а активність - із потреби в діяльності. Активність не тільки якісно притаманна самій діяльності

(наприклад - праці), а й надає їй певного "забарвлення". Активність визначає діяльність і є рушійною силою, джерелом пробудження в людини її "потенціалів".

Активність начебто передує діяльності в часі: до початку діяльності ми ще не можемо щось змінити, передумати, поліпшити, адже це можна зробити в процесі самої діяльності. До початку діяльності ми активно вибираємо, що саме бажано, вільно плануємо, думаємо, за допомогою яких способів та якими засобами чогось досягти. Активність не тільки передує діяльності, а й "супроводжує" її протягом усього процесу. Не можна уявити оптимальної діяльності, позбавленої активності.

Розраховуючи свої сили, час, можливості для досягнення тієї чи іншої мети, за допомогою активності ми мобілізуємо свої здібності, переборюємо інерцію. "Особистісно забарвлена" діяльність, здійснюється не тільки більш конструктивно, а й у певному напрямі, з певною орієнтацією (на інших, на себе тощо). Активність начебто "наповнює" діяльність, надає їй особливої особистісної значущості. Людина в такій ситуації робить усе охоче.

Де шукати джерела, причини виникнення "справжньої", дійової активності, чому вона знижується?

Відповіді на це запитання можна лише визначивши, як саме життєві цінності, потреби людини співвідносяться з суспільними вимогами і нормами. А потреби людини і норми часто заходять між собою в суперечність. Якщо в процесі діяльності досягається предмет задоволення потреби, з'являється почуття як особистісного, так і соціального "насичення", то задоволеної, "насиченої" предметом активності бути не може, тому що це вже не буде активність. Що ж рухає активністю, якщо не предмет? Спрямована на діяльність, яка має справу з предметом, активність визначається суб'єктом. Людина як суб'єкт власного життя здатна до контролю за своєю активністю. Проте активність, що зводиться (з боку суб'єкта) тільки до контролю, не може привести до вибору конструктивних способів діяльності. Через активність людина прагне створити такі умови своєї діяльності, досягти таких рівня і якості її здійснення, щоб вона відповідала її намаганням, намірам, критеріям. Саме такі умови переборення труднощів, досягнення високого рівня якості діяльності приносять людині задоволення (а не тільки результат діяльності).

Дістаючи задоволення від характеру діяльності, а не тільки від її результату, особистість завдяки активності не потрапляє в повну залежність від соціальних вимог і установок, а набуває нових здібностей розв'язувати соціально-психологічні суперечності, утверджується в правильності своєї позиції, переконується в її адекватності життю.

Отже, *основною властивістю активності є належність її людині, суб'єкту, поза яким вона не може існувати.* Відповідно суб'єктові активності притаманні всі характеристики суб'єкта діяльності (психічні, моральні, соціальні, професійні тощо), але тільки більш особистісно забарвлені.

Активність виникає як життєвий витвір особистості, яка усвідомлює, що все необхідне від суспільства вона одержить завдяки своїй діяльності (праці), якою вона обмінюється з іншими людьми.

Активність породжується потребою в діяльності, є на вищому порівняно з діяльністю рівні, її характер визначається й опосередковується вищими життєвими потребами.

Але *якщо* діяльність ще не сформувалася, якщо не склалася сама особистість, її вищі життєві потреби, то активність може бути не у функції координатора, а у функції дезінтегратора життя людини. В цьому розумінні вона може не мати свого предмета, не виявляється яскраво в конкретному виді діяльності.

Якщо безпредметна діяльність є соціально безперспективною, то безпредметна активність - явище соціально небезпечне, соціально небажане. Бездіяльна, не спрямована активність соціально й особистісно "приречена", тому що не має своєї мети, свого предмета та не приносить задоволення.

Активність (як і діяльність) здійснюється впродовж усього життя людини, тому має тривалий, проте нерівномірний характер. Періоди підвищення та зниження активності не завжди відповідають "біологічному" віку людини, її можливостям. Часто буває так, що в старості людина ще активно працює, а молода людина здається старою через нездатність (небажання) знайти своє місце в житті.

Активність може мати і різну спрямованість - на конкретні досягнення (матеріальні блага, кар'єру тощо) або на високі духовні цінності.

Долучення до активності таких психологічних особливостей, як мотиви особистості, її спрямованість, здібності, ціннісні орієнтації, визначає психологічну характеристику активності.

Із внутрішніх характеристик особистості важливу роль у її зростанні відіграють *мотиви*. Однак мотив більшою мірою пов'язаний з діяльністю, розглядається як спонукування до неї. Якщо в структурі людської діяльності особистісному мотиву відводиться певне місце, то яке ж співвідношення мотиву й активності? Активність, охоплюючи всю сферу її соціально-психологічних взаємодій, містить сукупність мотивів. Для активності завжди характерна ієрархія мотивів, які в її внутрішній структурі займають певні ціннісні місця. Співвідношення активності й мотивів може набувати або гармонійного, або суперечливого характеру. І якщо суперечності (боротьба) мотивів на етапі формування активності сприяють її зростанню, то на етапі реалізації активності така боротьба перетворюється на її гальмо.

Активна людина (у різноманітних формах) намагається зняти особистісну невизначеність, незавершеність (під час діяльності), і тут її надмірна саморегулювання стає своєрідним гальмом активності. Проте саморегуляція людини не обмежується контрольними функціями. В процесі саморегулювання особистість зважає не лише на міру активності, а й на власний стан, можливості, всю сукупність мотивів.

Активність особистості може бути деформованою через втрату нею ролі суб'єкта діяльності. Тільки за наявності зазначеної якості, за здатності особистості виступити повноправним суб'єктом діяльності можлива справжня гармонійна активність.

Ціль та мотиви діяльності.

На сучасному етапі психологи теоретично і методологічно розробляють варіанти розв'язання проблеми зростання соціальної активності людей. Вирішення цієї проблеми - складова стратегії перебудови і психології, і свідомості людей. Соціальна активність людей є не тільки суспільно необхідним явищем, але й має глибоко індивідуальні корені, що вимагає її вивчення на рівні конкретної особистості, конкретної індивідуальності.

Структура активності (на відміну від діяльності) до цього часу мало досліджена в психології. У загальноприйнятому визначенні активності, запропонованому А.В. Петровським, вона розглядається як реалізація потреб особистості, як пошук предметів потреб. На основі цього виникає питання про характер зв'язку активності і потреби.

Потреби людини мають як особистісний, так і суспільний характер. Наприклад, задоволення потреби в їжі - особистісна потреба. Проте багато потреб людини належать до суспільних, колективних (потреба в засвоєнні досвіду, знань).

Потреби розрізняють за походженням і предметом.

За походженням потреби можуть бути природними і культурними.

До *природних потреб* належать ті, які необхідні для збереження і підтримки життя людини та її нащадків. Усім людям притаманні природні потреби в сні, захисті від холоду чи спеки,

істоті протилежної статі тощо. Якщо якась із природних потреб тривалий час не буде задовольнятися, то людина може загинути або не зможе продовжити свій рід.

Хоча природні потреби сучасної людини характерні і для первісних людей, і для тваринних предків людини, проте за психологічною суттю вони докорінно відрізняються від природних потреб тварин. Протягом життя людини змінюються засоби і знаряддя задоволення потреб, зазнають змін і самі потреби. Таким чином, природні потреби людини мають суспільно-історичний характер.

У *культурних потребах* виявляється залежність активної діяльності людини від продуктів людської культури. Найелементарнішою культурною потребою є необхідність використовувати виделку і ніж під час задоволення потреби в їжі.

За будь-якого економічного і суспільного ладу залежно від виховання і засвоєння певних звичаїв і форм поведінки людина набуває різних культурних потреб. Якщо такі потреби людини не задовольняються, то вона не гине, але тяжко страждає.

За характером предмета потреби можуть бути *матеріальними і духовними*.

У *матеріальних* потребах виявляється залежність людини від предметів матеріальної культури (потреба в одязі, житлі, предметах побуту тощо), у *духовних* - залежність від продуктів суспільної свідомості. Людина відчуває потребу поділитися своїми думками і почуттями, потребу читати книги, журнали, дивитися кінофільми, слухати музику тощо.

Духовні потреби нерозривно пов'язані з матеріальними. Для задоволення духовних потреб потрібні, безумовно, матеріальні речі (книги, газети, папір, фарби тощо).

Існують певні особливості розвитку потреб людини. Так, дії маленької дитини, що самостійно користується ложкою, неможливо віднести цілком до тих, що задовольняють природні потреби. Сама ложка зовсім не потрібна для задоволення потреби в їжі. Але під впливом виховання подібні предмети стають для дитини необхідною умовою такого задоволення. Не сама потреба як така, а суспільно прийняті способи її задоволення починають диктувати форми поведінки.

Уже на перших стадіях розвитку активності дитини її стимулами стають не біологічно значущі речі, а способи їхнього використання, тобто функції цих речей у суспільній практиці. Форми поведінки, які засвоює дитина, - це вироблені суспільством способи поводження з речами відповідно до їхніх функцій у людській практиці: за столом сидіти, ложкою їсти тощо.

Виховуючи своїх дітей, батьки вчать їх суспільно прийнятих способів поводження з відповідними речами, людських форм задоволення своїх потреб за допомогою певних речей і дій з ними. Під впливом соціальних умов, за яких задовольняються потреби дитини, її поведінка починає детермінуватися не тільки біологічним значенням речей, а ще й їхнім суспільним значенням.

Активність людини вже з раннього віку регулюється досвідом усього людства і вимогами суспільства. Цей тип поведінки настільки специфічний, що для його позначення у психології застосовується термін діяльність. Однією з основних рис, що відрізняє діяльність від активності є те, що зміст діяльності не визначається цілком потребою, яка її спричинила. Зародившись завдяки потребі як джерелу активності, *діяльність керується метою*.

Мета, тобто те, на що спрямована діяльність, заради чого вона відбувається, є своєрідним регулятором активності. Перш ніж щось робити (будувати, досліджувати), людина уявляє цей процес, планує його. По завершенні процесу діяльності отримують результат, що відповідає усвідомленій меті.

Щоб психічна регуляція діяльності була успішною, психіка має відображати об'єктивні властивості речей і визначати ними (а не потребами організму) способи досягнення поставленої мети. Через діяльність людина здатна реалізовувати цілеспрямовані дії, а саме стимулювати та підтримувати активність. Діяльність особистості нерозривно пов'язана з мисленням та волею, спирається на них, неможлива без пізнавальних і вольових процесів.

Діяльність - усвідомлена й цілеспрямована активність людини, зумовлена потребами і спрямована на пізнання та перетворення світу.

Отже, діяльність - це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою.

Структура діяльності.

Активність як діяльнісний стан суб'єкта детермінована з середини, з боку його ставлень до світу і реалізується назовні в процесах поведінки. Розглянемо внутрішні та зовнішні характеристики людини як суб'єкта активності.

До внутрішньої організації активності людини, за А.В. Петровським, належать мотиваційна, цільова та інструментальна основи активності.

Кожна жива істота, зокрема й людський індивід, несе в собі внутрішній образ своїх життєвих відносин зі світом. Для людини ці відносини досить різноманітні: відгукуватися на потреби інших людей, відчувати себе частиною природи та ін. Все це різноманітні форми суб'єктності людини.

◆ *По-перше, суб'єкт активності є "індивідуальне Я" людини.* Діяльність людини, як вважає вона сама, мотивується її власними

інтересами і потребами: "Я чиню так, тому що саме цього я хочу", "Я роблю це для себе самого" тощо.

◆ *По-друге, суб'єкт активності - це "Я іншого в мені",* коли "присутність" іншого переживається як певне вторгнення у свій внутрішній світ.

◆ *По-третьє, суб'єкт активності безпосередньо над індивідуальний, тобто такий, що не ототожнюється з кимсь з інших людей.* Але водночас він стосується кожного, виражаючи собою те, що повинно бути властивим усім людям - "людське в людині: совість, розум, добро, красу, волю".

◆ *По-четверте, суб'єкт активності ототожнюється з природним тілом індивіда ("не Я"):* він занурюється при цьому в стихію природного. В психоаналітичних концепціях це активне начало позначається терміном "Воно" (З. Фройд). "Не Я" при такому підході не вичерпується власне біологічними потягами: творчість, альтруїзм і навіть релігійні спрямування іноді розглядають як виявлення тільки природного начала.

Крім чотирьох указаних аспектів мотиваційної основи активності, внутрішню організацію активності людини становлять потреби. Потреби є джерелом активності людини. До людських потреб належать вітальні потреби (від лат. *vita* - життя): необхідність у їжі, воді, продовженні роду тощо; *соціальні інтереси*: необхідність належати до певної групи людей, вступати в емоційні контакти, мати певний статус, бути лідером чи підкорятися тощо і, зрештою, екзистенціальні спонукання: бути суб'єктом свого життя, творити, відчувати достовірність свого буття тощо.

Цільова основа активності

Важливим складником структури активності є її цільова основа. Процес задоволення потреб суб'єкта передбачає досягнення ним тієї чи іншої мети (кінцевої і проміжної).

Діяльність передбачає наявність в активності людини усвідомленої мети. Мета - те, що реалізує людські потреби і є образом кінцевого результату діяльності. Мета в психологічному розумінні - це те, чого намагаються досягнути, намір, який має бути здійсненим. Мета діяльності є своєрідним передбаченням її результату, образ можливого як прообраз дійсного. Важливо відрізнити мету від мотивів діяльності.

Мотиви - це пов'язані із задоволенням певних потреб спонукання до діяльності. У мотивах, як і в меті, передбачається можливе майбутнє. В мотивах начебто записано, чим є активність для суб'єкта, що повинно статися з ним самим. Мета орієнтована назовні, в ній передбачається результат, який має існувати як об'єктивно-художнє полотно, виготовлена деталь, доведена теорема тощо. Мета, втілена в продукти діяльності, не втрачає своєї належності до світу суб'єкта: вона суб'єктивна за формою, але об'єктивна за своїм змістом. Якщо в мотивах ідеально постає сам суб'єкт, у меті діяльності постає об'єкт, а саме: що необхідно здійснити, щоб мотиви активності були реалізовані.

Потреби становлять сутність, основну рушійну силу різних видів людської активності, а мотиви є конкретними різноманітними проявами цієї сутності. Мотиви та мотивацію розглядають в психології як причини, що визначають вибір спрямованості поведінки і діяльності суб'єкта.

На відміну від мотивів, *мета людської діяльності завжди усвідомлена*. Мета завжди зрозуміла самому суб'єктові, а також іншим людям. Мотиви - це надбання насамперед самого суб'єкта, вони можуть виявлятися як унікальні та глибинні його переживання і не завжди є зрозумілими для інших.

Треба розрізняти кінцеву і проміжну мету. Досягнення кінцевої мети рівнозначне задоволенню потреби. Проміжною є *мета*, поставлена людиною як умова досягнення кінцевої мети. Наприклад, художник, роблячи ескізи майбутньої картини, досягає проміжної мети, парашутист, готуючись до стрибка, ретельно складає парашут, під час цього досягає не однієї проміжної мети, а кількох, хоча кінцевою метою є сам стрибок.

Процес постановки, вибору мети називають цілеутворенням. Особливу психологічну проблему становить народження нової мети, що розпочинається з проміжної. Таку мету називають "надситуативною", що начебто знаходиться вище, над вихідними вимогами ситуації. Пропонуючи обстежуваному низку однотипних завдань, можна побачити, як деякі учасники експерименту замість того, щоб знайти загальний принцип їхнього розв'язання, кожного разу знову розв'язують завдання, утворюючи нову мету. Висунення нової мети ще

не означає, що формується нова мотивація діяльності. Мова йде лише про розширення або поглиблення цільової перспективи активності за збереження загальної її спрямованості.

Отже, найважливіше в діяльності людини - усвідомлена мета. Інші боки діяльності - її мотиви, способи виконання, відбір і опрацювання необхідної інформації - можуть усвідомлюватися або ні. Вони можуть також усвідомлюватися не повністю і навіть неправильно. Наприклад, дошкільник не завжди усвідомлює потреб, які спонукають його гратись, а молодший школяр - мотивів своєї навчальної діяльності. Не повністю, а найчастіше хибно, усвідомлює справжні мотиви своїх вчинків недисциплінований підліток. Іноді й дорослі люди вірять у "замасковані" мотиви, які "підкидає" їм свідомість, щоб виправдати помилкові дії або вчинки.

Не тільки мотиви, а й розумові процеси, які привели до вибору тих чи інших планів діяльності, людина не завжди усвідомлює. Що стосується способів виконання діяльності, певна частина з них регулюється неусвідомлене. Прикладом цього можуть бути звичні дії: ходіння, мова, письмо, керування автомобілем, гра на музичному інструменті тощо.

Ступінь і повнота відображення усіх аспектів діяльності у свідомості визначають рівень усвідомленості відповідної діяльності.

Хоч яким би не був рівень усвідомленості діяльності індивідом, усвідомлення мети залишається необхідною її ознакою. Коли немає цієї ознаки, немає і діяльності в людському розумінні цього слова, лише імпульсивна поведінка. На відміну від діяльності, *імпульсивна поведінка керується* безпосередньо потребами й емоціями. Вона виражає лише афекти і потяги індивіда й тому має егоїстичний, антисуспільний характер. Засліплена гнівом або непереборною пристрастю людина діє імпульсивно.

Імпульсивність поведінки не означає її неусвідомленості. Але за таких обставин усвідомлюється і керує поведінкою людини лише її особистісний мотив, а не його суспільний зміст, утілений у мету.

Можлива і така ситуація. Почавши діяльність заради мотиву, надалі людина може так нею захопитися, що діятиме для того, щоб отримати результат, досягти певної мети. Тоді відбувається так зване зсування мотиву до мети.

Інший фрагмент діяльності - дія - спочатку може мати усвідомлену індивідом мету, яка, своєю чергою, є засобом досягнення іншої мети, що сприяє задоволенню потреби. Конкретна дія і відповідна їй мета є привабливою для індивіда тому, що вони дають можливість задовольнити потребу. Надалі мета цієї дії може набути самостійної цінності, стати потребою або мотивом. У такому разі говорять, що під час розвитку діяльності відбулося перетворення мотиву на мету і "народилась" нова діяльність.

Однією з внутрішніх характеристик активності людини є її інструментальна основа. Важливі її складові - знання, уміння, навички.

Розвиток особистості неможливий без оволодіння людиною соціально виробленими засобами виконання діяльності (інструментами, знаряддями, пристроями тощо).

При застосуванні тих чи інших інструментів, способів виконання діяльності, кожна людина насамперед уявляє, як діяти, як застосовувати ті чи інші знаряддя. Кожне таке уявлення розкриває внутрішню сторону дій, які відбуваються в зовнішньому плані. Сукупність цих

уявленнь називають інструментальною основою діяльності. Для позначення інструментальної основи діяльності досить часто використовується слово "компетентність", а цей термін можна розкрити через такі важливі поняття, як "знання", "уміння", "навички".

Знання - це не лише сукупність відомостей про навколишній світ, а й здатність людей орієнтуватись у системі соціальних взаємин, діяти відповідно до обставин у різних життєвих ситуаціях. Знання як частина інструментальної основи діяльності тісно пов'язані з навичками.

Навички - це опанування до автоматизму способами використання певних засобів діяльності. Навичкою називають ще спосіб виконання дій, який у результаті вправління став автоматизованим. Навички, виявляючись у діях, справляють враження, що людина в деяких випадках діє "машиально". Такі автоматизовані елементи трапляються в різних сферах діяльності. За ознакою автоматизованості до навичок можуть бути віднесені різні операції в трудовій, навчальній, побутовій, спортивній, художній діяльності. Але автоматизованості підлягає не вся діяльність, а лише окремі її елементи. Так, автоматизуються дотримання орфографічних правил, способи написання і поєднання літер у слові, але сам процес письма залишається цілеспрямованою, навмисною дією.

На основі знань та навичок складається фонд умінь людини. До умінь належить система свідомої побудови результативної дії. На відміну від навичок, кожна з яких утворена серією автоматизованих елементів діяльності, уміння - здатність людини усвідомлено застосовувати набуті знання адекватно новим обставинам діяльності. Якщо навички людина застосовує у знайомих їй ситуаціях, уміння відповідають більш широкому класу ситуацій. Наприклад, людина може виявляти свої уміння за нових обставин діяльності. Адекватність умінь обставинам, у які людина ще не потрапляла і які не входять до її досвіду, базується на усвідомленому застосуванні знань, а також досвіді певним чином діяти. Уміння становлять основу майстерності особистості.

Уміння і навички поділяються на декілька типів: рухові, пізнавальні, теоретичні та практичні. *До рухових* належать різні рухи, складні та прості, які належать до зовнішніх, моторних аспектів діяльності. *Пізнавальні* уміння охоплюють здібності, пов'язані з пошуком, сприйманням, запам'ятовуванням і опрацюванням інформації. Вони співвідносяться з основними психічними процесами і передбачають формування знань. Теоретичні уміння і навички пов'язані з абстрактним інтелектом. Вони виявляються в здатності людини аналізувати, узагальнювати матеріал, будувати гіпотези, теорії тощо.

Важливе значення для формування всіх типів умінь і навичок мають вправи. Завдяки їм відбуваються автоматизація навичок, удосконалення умінь, діяльності загалом. Без постійного, систематичного вправління уміння та навички втрачаються.

Способи діяльності і процес їх освоєння.

Діяльність - найбільш значна одиниця аналізу зовнішніх проявів активності, *цілісний мотивований акт поведінки*. Результатом діяльності є динаміка переживань, які показують відношення між суб'єктом потреби і її об'єктом.

Діяльність стає об'єктом переживання інших людей, дістає етичну оцінку: оцінюється як безкорислива або корислива, добросовісна і недобросовісна, виправдана чи не виправдана.

Діяльність людини реалізується в її діях. Дія - це відносно завершений елемент діяльності, спрямований на досягнення певної проміжної усвідомленої мети. Дія може бути як зовнішньою, яка виконується за участю рухового апарату та органів чуття, так і внутрішньою - розумовою. Терміном "дія" описують процеси поведінки, що відповідають меті, яку ставить суб'єкт. Дії усвідомлені, бо усвідомлена їхня мета. Усвідомлюється й об'єкт, на який спрямована дія. Дія є цільовим актом поведінки суб'єкта.

Дія у складі активності є меншою одиницею її аналізу, ніж діяльність, тому її можна уявити як поєднання більш дрібних фрагментів поведінки - операцій. Коли поведінка розглядається у взаємозв'язку з інструментальною основою діяльності, то вона виступає як послідовність операцій. Одна й та сама дія може виконуватися за допомогою зовсім не схожих одна на одну операцій. Наприклад, при зображенні одного й того самого предмета, але при виконанні дії пером, пензлем, голкою, використовуються різні рухи, тобто способи виконання дій. Ще більш виразною є відмінність в операціях, які здійснюються під час гри на різних музичних інструментах: фортепіано, гітарі, трубі, флейті. Виконання одного й того ж музичного твору (рівень дії) реалізується через зовсім не схожі рухи (рівень операцій). Розглядаючи будь-які дії, можна вирізнити їхні *моторні (рухові)*, *сенсорні (чутливі)* і *центральні* компоненти. Відповідно і функції, які виконують ці компоненти під час дій, можуть бути визначені як виконання, контроль і регулювання. Способи виконання, контролю і регулювання дій, якими користується людина під час діяльності, називають прийомами діяльності.

Кожна з перелічених функцій може бути реалізована людиною як свідомо, так і несвідомо. Наприклад, система рухів гортані, необхідна для вимовлення слів, зовсім не усвідомлюється людиною. Хоча граматичні форми і зміст фрази, яку людина збирається вимовити, завжди попередньо усвідомлюються.

Можливе і зворотнє явище, коли певні сторони дії вимагають спочатку детального свідомого регулювання, а надалі починають виконуватися з меншою участю свідомості - *автоматизуються*. Саме таку часткову автоматизованість виконання і регулювання доцільних рухів людини називають навичкою.

Зміни структури дії, які стають можливими завдяки такій частковій автоматизації, зводяться до зміни прийомів виконання рухів, при цьому відкидаються зайві й непотрібні рухи, з'являється поєднання рухів, змінюються прийоми сенсорного контролю за діями, зоровий контроль за виконанням рухів значною мірою замінюється мускульним (кінестетичним), змінюються прийоми центрального регулювання дії, увага звільняється від сприймання способів дії і переноситься головно на обставини і результати дії. Отже, навички - це опанування до автоматизму способами використання певних засобів діяльності.

Як виникають зміни в прийомах дії, який її психологічний механізм?

Основою цього механізму є дослідницькі спроби та відбір. Людина робить спроби виконати певний рух, контролює його результат. Успішні рухи, виправдані орієнтири та способи регулювання поступово відбираються і закріплюються, невдалі та не виправдані - відкидаються. Таке багаторазове виконання певних дій чи видів діяльності, метою якого є засвоєння, що спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем, називається вправою.

Зміна характеру дій людини під час вправ відображає зміни в будові її психічної діяльності. Кожна нова спроба, що супроводжується свідомим контролем, виявляється не тільки в

запам'ятовуванні прийомів і завдань дії. Вона зазвичай веде до змін самих способів розгляду завдання, прийомів його розв'язання, способів регуляції дії.

Виникнувши в результаті багаторазових практичних спроб, навичка функціонує як автоматизований прийом виконання дії.

Формування окремої навички ніколи не буває самостійним, ізольованим процесом. На нього впливає, у ньому бере участь увесь попередній досвід людини. Кожна навичка функціонує і складається в системі навичок, якими вже володіє людина. Одні з них допомагають новій навичці складатися і функціонувати, інші заважають, треті її видозмінюють тощо. Це явище названо в психології *взаємодією* навичок.

Взаємодія навичок - це вплив попередніх навичок на утворення нових.

Як відомо, дія визначається її метою, об'єктом та умовами (ситуацією). Виконується вона як система певних прийомів рухового виконання, сенсорного контролю і центрального регулювання.

Загальна закономірність вироблення навички полягає в тому, що, діставши нове завдання, людина намагається спочатку використати такі прийоми діяльності, якими вона володіє. При цьому, керуючись завданням, переносить у процесі його виконання прийоми, які вже раніше застосовувалися для розв'язання аналогічних завдань. *Успішність перенесення прийомів діяльності* залежить від того, наскільки точно оцінюється схожість завдань з погляду способів їхнього розв'язання. Можна вирізнити два крайні випадки.

Перший - коли мета, об'єкти або умови двох дій сприймаються людиною як схожі, хоча насправді ці дії різні за прийомами виконання, контролю і центрального регулювання. У такій ситуації вихідними виявляються неефективні прийоми дії. Виявлення їхньої помилковості, переборення і заміна правильними новими прийомами потребують часу та багаторазових спроб. Формування навички утруднюється й уповільнюється. Тоді говорять про негативне перенесення, або інтерференцію, навичок.

Наприклад, драматична демонстрація механізму інтерференції спостерігалася в масових масштабах у Швеції. Там було оголошено про переведення всього транспорту з лівостороннього руху на правосторонній. Це призвело до негативних наслідків: помилок під час руху та рекордної кількості аварій.

Отже, *інтерференція навичок* - явище, яке виявляється в тому випадку, коли мета, об'єкти або умови виконання зовні схожі, тоді як дії, необхідні для їхнього правильного виконання, різні за прийомами виконання, контролю і центрального регулювання (негативне перенесення навичок).

Інший можливий крайній випадок - коли мета, об'єкти або умови двох завдань *зовні різні*, тоді як дії, необхідні для їхнього правильного розв'язання, схожі за прийомами виконання, контролю і центрального регулювання. Так, наявність в учнів хороших навичок користування напилком значно полегшує для них оволодіння прийомами різання металу іншими інструментами. В цьому разі за наявності різних об'єктів і мети дії є схожість прийомів виконання і сенсорного контролю. В обох ситуаціях розподіл зусиль між двома рухами, необхідний для забезпечення горизонтального руху інструмента, практично один і той самий. Вихідною позицією служать правильні дії, і формування навички значно полегшується. У цій ситуації говорять про позитивне перенесення, або індукцію, навичок.

Індукція навичок - явище, коли мета, об'єкти або умови завдань зовні різні, тоді як дії, необхідні для їхнього правильного виконання, схожі за прийомами виконання, контролю і центрального регулювання (позитивне перенесення навичок).

Ще одним елементом діяльності є *звичка*. Від умінь і навичок вона відрізняється тим, що є непродуктивним елементом діяльності. Звичка - *негнучка (іноді й нерозумна) частина діяльності, що не має свідомої мети*. На відміну від простої навички, звичка може цілком свідомо контролюватися. Від уміння вона відрізняється тим, що не завжди є розумною і корисною (негативні звички).

Отже, діяльність, дії, операції, виявляючись у зовнішніх мотиваційних, цільових, інструментальних взаємодіях індивіда, утворюють гнучку динамічну систему, яка досить складно співвідноситься з дійсністю.

Як уже було сказано вище, діяльність є динамічною системою, яка здатна до змін, а між внутрішньою (психічною) і зовнішньою (фізичною) складовими діяльності відбуваються взаємо переходи.

Процес переходу від зовнішньої реальної дії до внутрішньої ідеальної називають інтеріоризацією (перетворення у внутрішню). Завдяки інтеріоризації психіка людини набуває здатності оперувати образами предметів, яких у цей час немає в полі зору. Людина виходить за межі конкретної миттєвості, вільно "подумки" переміщується в минуле і в майбутнє, в часі й у просторі.

Психологія поки що детально не знає, як відбувається інтеріоризація. Проте вже доведено, що важливим знаряддям такого переходу є слово, а засобом переходу - мовленнєва дія. Оперування словами і різними символами дає змогу скористатися інформацією про певні взаємодії за відсутності самих речей, керувати діяльністю і поведінкою людини на основі досвіду та знань.

Зовнішній бік діяльності - рухи, за допомогою яких людина впливає на навколишній світ, - визначається і регулюється внутрішньою (психічною) діяльністю, мотиваційною, пізнавальною і регуляційною. Водночас уся ця внутрішня психічна діяльність спрямовується і контролюється зовнішньою, яка виявляє властивості речей, процесів, ступінь збігу одержаних результатів і дій з очікуваними.

Як було вже сказано, внутрішню (психічну) діяльність можна розглядати як результат інтеріоризації зовнішньої (предметної) діяльності. Відповідно процес переходу від внутрішньої (психічної) до зовнішньої (предметної) діяльності називають екстеріоризацією (перетворення у зовнішню). Так, наприклад, обдумавши хід розв'язання задачі, учень починає записувати послідовність дій у зошиті.

Сучасній людині притаманна сукупність численних різновидів діяльності. Кількість їх відповідає (дещо наближено) кількості потреб. Практично дати характеристику всім видам досить складно, адже їхня кількість дуже велика та ще й індивідуально варіюється.

Є три основні параметри потреб - сила, кількість та якість, за допомогою яких можна дати характеристику видам діяльності.

Під *силою потреби* розуміють значення відповідної потреби для людини, її актуальність, частоту виникнення та спонукальний потенціал. Сильніша потреба є більш значущою, вона

домінує над іншими потребами і змушує людину поводитися так, щоб насамперед була задоволена саме ця потреба.

Кількість потреб - це сума різноманітних потреб, які час від часу стають для людини актуальними.

Під *своєрідністю потреб* розуміють предмети та об'єкти, за допомогою яких потреби задовольняються, а також переважний спосіб задоволення потреб. Наприклад, пізнавальна потреба може задовольнятися в однієї людини шляхом перегляду розважальних телевізійних передач, іншій необхідне систематичне спілкування з людьми або заглиблення в цікаву самостійну творчо-пошукову роботу.

Поняття про навички.

Переробка чуттєвих даних у свідомості приводить до утворення уявлень та понять. Саме в цих двох формах знання зберігаються в пам'яті. Головне призначення знань — організувати і регулювати практичну діяльність.

Знання — це теоретично узагальнений суспільно-історичний досвід, результат оволодіння людиною дійсності, її пізнання.

Знання та дія тісно переплетені. Дії з предметами дають одночасно знання про їхні властивості та про можливість використання цих предметів. Зустрічаючись з незнайомими предметами, ми прагнемо перш за все одержати знання про те, як з ними обходитись, як їх використовувати. Якщо ми маємо справу з новим технічним пристроєм, то насамперед знайомимось з інструкцією щодо його використання. На підставі інструкції рухи закарбовуються у вигляді рухових уявлень. Однак рухів зазвичай буває недостатньо для правильного обходження з предметом. Необхідні певні теоретичні знання про деякі властивості пристрою, про закономірності та особливості явищ, що пов'язані з ним. Ці знання можна набути з спеціальної літератури і використати їх, працюючи з пристроєм.

Знання підіймають діяльність на вищий рівень усвідомленості, підвищують упевненість людини в правильності її виконання. Виконання діяльності неможливе без знань.

Крім знань, необхідними компонентами діяльності є вміння та навички. Співвідношення цих компонентів тлумачиться психологами неоднозначно: одні дослідники вважають, що навички передують вмінням, інші вважають, що вміння виникають раніше навичок.

Крім того, неоднозначно тлумачиться і поняття вміння. Так, вміння інколи зводять до знання певної справи, розуміння послідовності її виконання. Однак це ще не є вміння, а лише передумова для його виникнення. Так, і першокласник, і старшокласник уміють читати, але це якісно відмінні вміння за їх психологічною структурою. Тому слід розрізняти елементарні вміння, які йдуть відразу за знаннями і першим досвідом дій, і вміння, які виявляються як майстерність у виконанні діяльності, яка виникає після вироблення навички. Елементарні вміння — це дії, що виникають на ґрунті знань у результаті наслідування діям або самостійних спроб і помилок в обходженні з предметом. Вони можуть виникати на засадах наслідування, із випадкових знань. Уміння — майстерність виникає на підґрунті вже вироблених навичок і широкого кола знань. Таким чином, необхідною внутрішньою умовою вміння є певна вправність у виконанні тих дій, з яких складається дана діяльність.

Отже, уміння — це заснована на знаннях і навичках готовність людини успішно виконувати певну діяльність. Уміння являють собою свідомо контрольовані частини діяльності, щонайменше в головних проміжних пунктах і кінцевій меті.

Існування великої кількості видів діяльності зумовлює існування відповідної кількості вмінь. Ці вміння мають як спільні риси (те, що необхідно для будь-якого виду діяльності: уміння бути уважним, планувати та контролювати діяльність тощо), так і відмінні особливості, що зумовлюються змістом того чи іншого виду діяльності.

Оскільки діяльність складається з різноманітних дій, то й уміння її виконувати складається з низки окремих вмінь. Чим складнішою є діяльність, чим досконалішими є механізми та пристрої, якими необхідно керувати, тим більшою майстерністю повинні характеризуватися вміння людини.

Навичка — це дія, сформована шляхом повторення і характеризується високою мірою осягнення і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю.

Навички є компонентами свідомої діяльності людини, які виконуються повністю автоматично. Якщо під дією розуміти частину діяльності, що має чітко поставлену свідому мету, то навичкою також можна назвати автоматизований компонент дії.

У результаті неодноразового виконання одних і тих самих рухів людина має можливість виконувати певну дію як єдиний цілеспрямований акт, не ставлячи перед собою спеціальної мети свідомо підбирати для неї способи її виконання, не зосереджуючи спеціально уваги на виконанні окремих операцій.

Завдяки тому, що деякі дії закріплюються у вигляді навичок і переходять у план автоматизованих актів, свідомі діяльність людини звільняється від необхідності регулювати відносно елементарні акти, а спрямовується на виконання складніших завдань.

При автоматизації дій і операцій їх перетворення в навички у структурі діяльності відбувається низка перетворень. По-перше, автоматизовані дії та операції зливаються в єдиний цілісний акт, який називають умінням (наприклад, складна система рухів людини, яка пише текст, виконує спортивну вправу, проводить хірургічну операцію, виготовляє деталь предмета, читає лекцію тощо). При цьому зайві, непотрібні рухи зникають, а кількість помилкових різко падає.

По-друге, контроль за дією або операцією при їх автоматизації зміщується з процесу на кінцевий результат, а зовнішній, сенсорний контроль замінюється внутрішнім, пропріоцептивним. Швидкість виконання дії та операції різко зростає, стаючи оптимальною або максимальною. Усе це відбувається в результаті вправ та тренувань.

Фізіологічним підґрунтям автоматизації компонентів діяльності, які з самого початку представлені в її структурі у вигляді дій та операцій і потім перетворюються в навички, є, як показав Н.О. Бернштейн, перехід управління діяльністю або її окремими складовими на підсвідомий рівень регуляції та доведення їх до автоматизму.

Оскільки навички входять до структури дій і різних видів діяльності у великій кількості, вони взаємодіють одна з одною, утворюючи складні системи навичок. Характер їх взаємодії може бути різним: від узгодженості до протидії, від повного злиття до взаємно негативного гальмівного впливу — інтерференції. Узгодження навичок відбувається тоді, коли: а)

система рухів, що належать до однієї навички, відповідає системі рухів, що належать до іншої навички; б) коли реалізація однієї навички створює сприятливі умови для виконання іншої (одна з навичок слугує засобом кращого засвоєння іншої); в) коли кінець однієї навички є фактичним початком іншої і навпаки. Інтерференція має місце тоді, коли у взаємодії навичок з'являється одне з таких протиріч: а) система рухів, які належать до однієї навички, суперечить, не узгоджується з системою рухів, які складають структуру іншої навички; б) коли при переході від однієї навички до іншої фактично доводиться переучуватися, руйнувати структуру старої навички; в) коли система рухів, що належать до однієї навички, частково міститься в іншій, уже доведеній до автоматизму навичці (у цьому випадку при виконанні нової навички автоматично виникають рухи, характерні для раніше засвоєної навички, що призводить до викривлення рухів, необхідних для нової навички); г) коли початок і кінець послідовно виконуваних навичок не збігаються один з одним. За повної автоматизації навичок явище інтерференції зводиться до мінімуму або зовсім зникає.

Важливе значення для розуміння процесу формування навичок має їх перенесення, тобто поширення і використання навичок, сформованих у результаті виконання одних дій та видів діяльності, на інші. Для того, щоб таке перенесення здійснилося нормально, необхідно, щоб навичка стала узагальненою, універсальною, узгодженою з іншими навичками, діями і видами діяльності, доведеною до автоматизму.

Уміння на відміну від навичок утворюються в результаті координації навичок, їх об'єднання в системи за допомогою дій, що знаходяться під свідомим контролем. Через регуляцію таких дій здійснюється оптимальне управління вміннями. Воно полягає в тому, щоб забезпечити безпомилковість і гнучкість виконання дій, тобто одержання в результаті надійного підсумку дії. Сама дія в структурі вміння контролюється за її метою. Наприклад, учні молодших класів при навчанні письму виконують дії, пов'язані з написанням окремих елементів букв. При цьому навички тримання олівця в руці і виконання елементарних рухів рукою виконуються, як правило, автоматично. Головне в управлінні вміннями полягає в тому, щоб забезпечити безпомилковість кожної дії, її достатню гнучкість. Це означає практичне виключення низької якості роботи, мінливості і можливості пристосування системи навичок до умов діяльності, які змінюються час від часу, із збереженням позитивних результатів роботи. Так, уміння робити що-небудь власноруч означає, що людина, яка має такі вміння, завжди буде працювати добре і здатна зберігати високу якість праці за будь-яких умов. Уміння навчати означає, що вчитель у змозі навчити будь-якого нормального учня тому, що знає і вміє сам.

Одна з головних якостей, які належать до вмінь, полягає в тому, що людина має змогу змінити структуру вмінь - навичок, операцій та дій, які належать до складу вмінь, послідовність їх виконання, зберігаючи при цьому незмінним кінцевий результат. Уміла людина може замінити один матеріал іншим при виготовленні якого-небудь виробу, виготовити сама або скористатися наявними інструментами, іншими підручними засобами, словом, знайде вихід практично в будь-якій ситуації.

Уміння на відміну від навичок завжди спираються на активну інтелектуальну діяльність і обов'язково включають в себе процеси мислення. Свідомий інтелектуальний контроль—це головне, що відрізняє вміння від навичок. Активізація інтелектуальної діяльності в уміннях відбувається в ті моменти, коли змінюються умови діяльності, виникають нестандартні ситуації, які вимагають оперативного прийняття розумних рішень. Управління вміннями на рівні центральної нервової системи здійснюється вищими анатомо-фізіологічними інстанціями, ніж управління навичками, тобто на рівні кори головного мозку.

Уміння та навички поділяються на кілька типів: рухові, пізнавальні, теоретичні і практичні. Рухові включають різноманітні рухи, складні і прості, що складають зовнішні, моторні аспекти діяльності. Є спеціальні види діяльності (наприклад, спортивні), цілком побудовані на ґрунті рухових умінь та навичок. Пізнавальні вміння включають здатність вести пошук, сприймати, запам'ятовувати та обробляти інформацію. Вони співвідносяться з основними психічними процесами і передбачають формування знань. Теоретичні вміння і навички пов'язані з абстрактним інтелектом. Вони виявляються у здатності людини аналізувати, узагальнювати матеріал, висувати гіпотези, теорії, здійснювати переведення інформації з однієї знакової системи в іншу. Такі вміння і навички найбільше виявляються у творчій роботі, пов'язаній з одержанням ідеального продукту думки. Практичні вміння виявляються при виконанні практичної діяльності, виготовленні конкретного продукту. Саме на їх прикладі можна продемонструвати формування та вияв умінь у чистому вигляді.

Велике значення у формуванні всіх типів умінь і навичок мають вправи. Завдяки їм відбувається автоматизація навичок, удосконалення умінь, діяльності в цілому. Вправи необхідні як на етапі вироблення умінь і навичок, так і в процесі їх збереження. Без постійних, систематичних вправ уміння і навички часто втрачають свої якості.

Ще один елемент діяльності — звичка. Від уміння і навичок вона відрізняється тим, що являє собою так званий непродуктивний елемент діяльності. Якщо вміння і навички пов'язані з розв'язанням якого-небудь завдання, передбачають одержання якого-небудь продукту і досить гнучкі (у структурі складних умінь), то звичка є негнучкою (часто й нерозумною) частиною діяльності, яка виконується людиною механічно і не має свідомої мети або яскраво вираженого продуктивного завершення. На відміну від простої навички звичка може певною мірою свідомо контролюватися. Але від уміння вона відрізняється тим, що не завжди є розумною і корисною (шкідливі звички). Звички як елементи діяльності є найменш гнучкою її частиною. Тому важливо, щоб у дитини відразу закріплювалися корисні звички, що мають позитивний вплив на формування особистості загалом.

Процес формування умінь та навичок.

Уміння (навички) - це дії, які виконуються певним способом і з певною якістю. Більшість психологів вважають, що уміння - більш висока психологічна категорія, ніж навички. Одні автори під умінням розуміють можливість здійснювати на професійному рівні певну діяльність, при цьому уміння формується на базі декількох навичок. Педагоги-практики вважають, що навички є більш високою стадією оволодіння певними вправами і уміннями. Уміння передують навичкам, які розглядаються як більш досконала стадія оволодіння діями.

Зупинимося на такому визначенні: уміння - це готовність людини успішно виконувати певну діяльність, яка ґрунтується на знаннях і навичках. Уміння формується у процесі виконання учнями різноманітних завдань. Формування умінь залежить від умов навчання, організації процесу вправління, від індивідуальних особливостей: типу нервової системи, попереднього досвіду, теоретичних знань, нахилів і здібностей, усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту і способів виконання.

Формування уміння може відбуватися так:

1. Учні засвоюють знання і перед ними ставлять завдання, що вимагають використання знань (знання - завдання - застосування знань).
2. Учні визначають ознаки, які відрізняють один тип задач від інших. У процесі виконання

завдання, вони визначають тип задачі та виконують операції, необхідні для розв'язання цього типу задач.

3. Учні навчаються розумовій діяльності, необхідній для використання знань.

Навички - це автоматизовані компоненти свідомої дії людини, які виробляються в процесі її виконання. Однак ознакою сформованості навички є якість дії, а не її автоматизація. Навичка розглядається як дія доведена внаслідок багаторазових вправ до досконалості виконання.

Л. Ітельсон пропонує такі етапи розвитку навичок:

1. Ознайомлення з прийомами виконання дій. Осмислення дії та її подання. Чітке розуміння мети, нечітке способів її досягнення.
2. Опанування окремих елементів дії, аналіз способів їх виконання. Чітке розуміння способів виконання дій. Свідоме, однак невміле і нестійке її виконання.
3. Співвідношення і об'єднання елементарних рухів в одну дію. Автоматизація елементів дії. Удосконалення рухів, усунення зайвих, перехід до мускульного контролю.
4. Опанування довільного регулювання характеру дії. Пластичне пристосування до ситуації. Гнучке, доцільне виконання дії.

Відповідно, в педагогічній практиці доцільно виділити таку послідовність формування навичок школяра:

1. Підготовчий етап: аналіз мети уроку, виявлення наявного рівня навичок учнів. Вчитель заздалегідь складає систему вправ для тренування окремих навичок.
2. Етап виконання:

1. Основна суть навички задається шляхом пояснень.

Учень своїми словами повторює завдання, прийом його виконання. Здійснюється словесний самоінструктаж.

Школяр під керівництвом учителя включається у виконання описаних дій.

Підказка вчителя при виконанні окремих частин навички здійснюється у разі потреби.

Зменшується обсяг керівництва.

На всіх стадіях навчання забезпечується зворотній зв'язок. Впорядковується практика, яка гарантує закріплення нової навички.

Зменшується контроль за практикою. Враховуються індивідуальні особливості. 3. Етап оцінювання. На цьому етапі здійснюється оцінка рівня виконання навички учнем, стосовно цілей навчання, заданих на підготовчому етапі. Охарактеризуємо інші види навчання. Проблемне навчання - це такий вид навчання, який полягає в створенні учнями проблемних ситуацій, усвідомленні, прийнятті і вирішенні цих ситуацій в процесі спільної діяльності учнів і вчителя (при максимальній самостійності перших і під загальним керівництвом останнього). Виділяються такі рівні проблемності навчання:

1. Вчитель ставить проблему і знаходить її розв'язок.
2. Вчитель ставить проблему, а пошук її розв'язання здійснюється разом з учнями.

Активна участь школярів у формуванні проблеми та пошуку її розв'язку.

Типи проблемних ситуацій:

1. Проблемна ситуація створюється тоді, коли є невідповідність між наявною у учнів системою знань і новими фактами.
2. Проблемна ситуація виникає, якщо є потреба вибору із системи знань ті, які можуть забезпечити правильне вирішення задачі.
3. Проблемна ситуація виникає перед учнями тоді, коли йде пошук застосування знань на практиці.
4. Проблемна ситуація виникає тоді, коли немає теоретичного обґрунтування практично досягнутого результату.
5. Проблемна ситуація виникає тоді, коли немає прямої відповідності між зовнішнім видом схематичного зображення і технічним пристроєм.
6. Проблемна ситуація створюється там, де є протиріччя між статичним характером зображення і необхідністю виявити в ньому динамічні процеси.

Основні правила створення проблемних ситуацій: завдання повинні базуватися на тих знаннях, якими володіє учень; відповідати його інтелектуальним можливостям; передувати поясненню матеріалу. Одна і та сама проблемна ситуація може бути викликана різними типами завдань.

Програмованим навчанням називається самостійне і індивідуальне навчання за попередньо розробленою програмою за допомогою особливих засобів навчання (програмованого підручника, особливих машин тощо), які забезпечують кожному учневі можливість здійснення процесу учіння відповідно до деяких індивідуальних особливостей (темпу навчання, особливих шляхів оволодіння навчальним матеріалом).

Існує лінійна, розгалужена і змішана системи навчального програмування.

О.М.Матюшкін вказує на такі принципи програмованого навчання:

1. Дроблення матеріалу на окремі порції, які відповідають одному "кроку" в процесі засвоєння.
2. Активність процесу засвоєння, що забезпечується необхідністю виконувати завдання кожної порції.
3. Наявність зворотнього зв'язку (самоконтролю) при виконанні кожного завдання.
4. Можливість індивідуалізації процесу навчання.

Чинники, які впливають на ефективність навчання:

Зміст навчання. На успішність навчання впливає сам навчальний матеріал, його складність і значущість.

Процес навчання. Важливими чинниками, які впливають на успіх навчання є правильно відібрані методи навчання, здійснення диференціації і індивідуалізації навчання, особливості навчальних планів та програм.

Особистість дитини. На успішне засвоєння навчального матеріалу впливають такі особливості школяра:

- а) рівень розвитку довільної уваги;
- б) осмисленість сприймання навчального матеріалу;
- в) рівень розвитку довільної логічної пам'яті;
- г) особливості розвитку мислення та уяви;
- д) мотивація навчальної діяльності; ж) вміння вчитися.

4. Особистість вчителя, його характер, здібності, спрямованість, знання, професійна майстерність, ставлення до учнів, предмету, професії, інших вчителів.

Головна мета активізації навчання - поліпшення якості навчально-виховного процесу в школі, яке досягається формуванням активності та самостійності учнів. Цей процес вимагає певної спільної діяльності учнів і вчителя. Активізація пізнавальної діяльності потребує застосування різних методів, засобів і форм навчання, що спонукають школяра до виявлення активності.

На уроках це можуть бути ситуації, в яких учень повинен:

- захищати свою думку, аргументувати її;
- ставити запитання вчителю;
- рецензувати відповіді товаришів;
- ділитися своїми знаннями з іншими;
- допомагати товаришам;
- виконувати завдання, яке розраховане на читання додаткової літератури;
- знаходити не лише одне рішення;
- практикувати вільний вибір завдань;
- створювати ситуації самоперевірки;
- урізноманітнювати свою діяльність, включати в пізнання елементи праці, гри;

- бути зацікавленим у груповій діяльності. Формування позитивного ставлення школярів до навчання, розвиток їхніх пізнавальних інтересів здійснюється шляхом:
- Посилення мотивації учіння школярів.
- Спеціальної обробки змісту навчального матеріалу (новизна, значення для практичної діяльності, показ сучасних досягнень науки тощо), підвищення інформативності змісту уроку.
- Оптимального вибору методів навчання. Особливу увагу слід звернути на використання проблемного методу. Велике значення має організація самостійної роботи учнів, творчі роботи, використання ігор, проведення бесід, дискусій.
- Комбінування різних методів навчання.
- Забезпечення адекватної системи оцінювання результатів навчання.
- Розвиток захоплень дітей. Використання інтересу.
- Створення сприятливого емоційного тону пізнавальної діяльності.
- Звернення до емоцій, почуттів школярів.
- Організація демократичного стилю спілкування вчителя.
- Поєднання навчання з працею.
- Врахування індивідуальних і вікових особливостей учнів.

Умови формування вмінь та навичок.

Вміння і навички формуються тільки в практичній діяльності, що здійснюється методами вправ і навчання. Поза цілеспрямованої діяльності ні вміння, ні тим більше їх складові навички формуватися не можуть.

Уміння, з усіма вхідними в них компонентами, найбільш успішно формуються при наступних основних умовах:

- чітко визначених цілях навчальної діяльності в сенсі результату дій і цілі вправ (тобто яких показників дій треба досягти у процесі вправ);
- розумінні правил і послідовності виконання дій, спрямованих на досягнення мети діяльності;
- ясному представленні техніки виконання дій і їх кінцевого результату, тобто наявності образу, якого слід досягти;
- постійному самоконтролі якості дій шляхом порівняння їх результатів з даними в поданні або зорово сприйманих чином;
- своєчасному виявленні відхилень, помилок і браку в навчальній роботі та внесення поправок в свої дії при наступних повтореннях цих дій;

- правильної самооцінки успіхів у досягненні конкретної мети навчальної діяльності і цілі вправ та наявності чітко усвідомленого прагнення до вдосконалення освоюваних дій.

Різновиди вмінь та навичок.

Різновиди вмінь і навичок. Уміння і навички - складові будь-якої діяльності людини, їх поділяють на різновиди залежно від змісту цієї діяльності та тих потреб людини, які вона має задовольняти. Відповідно до цього розрізняють вміння і навички самообслуговування, виробничі, навчальні, мовленнєві, розумові, мистецькі, спортивні тощо.

Найбільшу групу становлять трудові вміння і навички людини, які диференціюються за окремими різновидами виробничої праці.

Психолого-педагогічні дослідження формування трудових умінь показують, що їх можна поділити на такі три групи:

- 1) конструктивні (навчальні) вміння, пов'язані з уявленнями про продукти праці, з конструюванням їх за малюнками, моделями, описами та з виявом цих уявлень у словах, моделях, проектах, робочих рухах;
- 2) організаційно-технологічні вміння, пов'язані з добором потрібних знарядь праці та матеріалів, з визначенням способів їх обробки, і плануванням і контролем самої праці;
- 3) операційні (трудові) вміння, пов'язані із застосуванням знарядь праці пі матеріалів для виготовлення певного продукту праці, з виконанням потрібних для цього виробничих операцій.

Особливу групу складають мовні вміння та навички, які є складовими мовлення людини, спрямованими на задоволення її потреби в спілкуванні з іншими людьми, в обміні думками. Вони включають навички як усного, так і письмового мовлення.

Розумові вміння та навички виявляються у виконанні різних видів розумової діяльності (наприклад, запам'ятовуванні певного матеріалу, розв'язанні арифметичних та інших задач, виконанні розумових операцій, дослідних завдань, теоретичній роботі в тій чи іншій галузі і т. д.). Широке коло різноманітних умінь і навичок об'єднується також під назвою мистецьких, спортивних та інших їх різновидів.

Окремі різновиди умінь і навичок тісно взаємопов'язані. Так, розумові вміння завжди тісно пов'язані з умінням володіти усним та письмовим мовленням.

Складні виробничі вміння завжди включають розумові компоненти. З другого боку, вміння проводити, наприклад, дослідну експериментальну роботу в тій чи іншій галузі спирається на навички практичного оперування потрібними для неї вимірювальними приладами та іншими знаряддями одержання інформації.

Уміння та навички відіграють дуже важливу роль у діяльності людини. Вони дають їй змогу успішно досягати поставлених перед собою завдань. Наявність у людини великої кількості вмінь і навичок є підґрунтям володіння нею своїми силами, що дозволяє їй зберігати ці сили, доцільно їх використовувати, збільшувати продуктивність діяльності, запобігати втомі.

Вироблення динамічних стереотипів у корі головного мозку прискорює надбані реакції, звільняє кору для нових індивідуальних пристосувань і створює можливість для розвитку в корі паралельних процесів.

Внаслідок автоматичності в корі великих півкуль головного мозку утворюються умови, за яких одночасно з автоматичним актом може здійснюватися ще й інша, аналітико-синтетична діяльність.

Автоматизація набутих реакцій заощаджує роботу кори головного мозку як цілого й дає змогу переміщувати фокус її активності на актуальні, процеси.

Усі вміння та навички, наявні в людини, - це її позитивне надбання. Тому вправних людей так цінують. Чим краще людина опановує вміння та навички в якійсь галузі діяльності, тим більшим майстром своєї справи вона є.

Особливо велике значення мають уміння та навички в творчій діяльності людини. Наявність умінь і навичок є необхідною умовою свідомої творчої діяльності людини. Вони є частиною творчої діяльності, використовуються під час її виконання і таким чином вдосконалюються.

Уміння та навички сприяють розгортанню творчої діяльності людини і, отже, стають одним із найважливіших чинників її загального розумового розвитку. Якби людина не мала можливості набувати навички, вона не могла б просунути на жодний щабель розвитку, на її шляху невпинно виникали б незліченні труднощі.

Перенос і інтерференція дій.

Навички, яких людина набуває, певною мірою спираються на раніше набуті навички. Це означає, що новоутворювані динамічні стереотипи накладаються в корі великих півкуль головного мозку на раніше утворені стереотипи, що не тільки співіснують з ними, а й взаємодіють. Раніше утворені навички можуть сприяти створенню нових навичок або ж гальмувати, затримувати цей процес.

У багатьох випадках раніше утворені навички сприяють опануванню нових навичок, полегшуючи цей процес.

Так, навички ліпити та малювати допомагають дитині опанувати навичку писати. Навичка гри на одному інструменті полегшує опанування техніки гри на інших музичних інструментах. Тому, хто грає на піаніно, легше навчитися друкувати на машинці. Такий позитивний вплив раніше утворених навичок на процес формування нових навичок називається перенесенням.

Явище перенесення зумовлюється наявністю схожих і тотожних рис у старій та новій навичках, спільних прийомів виконання відповідних дій. Елементи старої навички включаються при цьому до структури новоутворюваної навички і тим полегшують процес оволодіння нею.

Отже, тут має місце застосування раніше вироблених тимчасових нервових зв'язків, певних їх груп до нових випадків, у нових ситуаціях, їх узагальнення.

Перенесення виявляється також у тому, що, навчившись виконувати певну дію одним органом (наприклад, писати правою рукою), людина може без спеціальної вправи виконати цю дію (щоправда, менш досконало) й іншим органом, наприклад лівою рукою або ногою.

Раніше утворені навички іноді справляють негативний, гальмівний вплив на утворення нових навичок, що виявляється в зниженні продуктивності дій, виникненні помилок тощо.

Таке явище називається інтерференцією навичок. В інтерференції виявляється суперництво, що буває між деякими старими та утворюваними новими стереотипами.

Інтерференція трапляється в тих випадках, коли на один подразник виробляється дві або кілька різних реакцій. Так, при вивченні іноземної мови трапляються помилки у вимові літер, однакових за своєю графемою з літерами рідної мови, але різних за вимовою ("с", "х", "р", "у** та ін.).

Аналогічне трапляється під час користування шифрувальним кодом, в якому замінено значення умовних знаків. В одному експерименті досліджувани завчили один код, в якому кожна літера позначала певну цифру (наприклад "К-5", "С-2" тощо). Коли вони впоралися з цією роботою, їм запропонували завчити інший код, в якому ті самі літери означали вже інші цифри (наприклад "К-3", "С-8" тощо).

Виявилося, що для оволодіння другим кодом їм треба було виконати значно більше вправ, ніж для оволодіння першим. Інтерференція тут пояснюється недостатнім гальмуванням звичних дій, вироблених раніше.

Інтерференція виявляється тоді, коли раніше вироблені прийоми дії застосовуються в новій ситуації без урахування її відмінностей від попередньої. Так буває, наприклад, коли оператор переходить на роботу з приладу старої конструкції на прилад нової конструкції, в дії з яким змінено послідовність операцій.

Загалом інтерференція виникає, як бачимо, за певних умов. Знаючи ці умови і передбачаючи їх дію в тій чи іншій конкретній ситуації, можна запобігти інтерференції навичок і тим полегшити оволодіння новими навичками.

Вироблені в людини навички перебувають на належному рівні досконалості, якщо вони використовуються.

Коли ж навички в процесі певного часу не застосовуються, вони послаблюються. Системи тимчасових нервових зв'язків, що є їх фізіологічним підґрунтям, починають гальмуватися. Виконання відповідних дій уповільнюється, знижується їх якість.

Так, велика перерва в керуванні автомашиною, у виробничій, музичній, спортивній діяльності призводить до зниження досконалості, погіршення якості виконання відповідних дій. Тому спеціалістам у будь-якій галузі діяльності доводиться постійно тренуватися, щоб підтримувати свої навички на належному рівні досконалості.

Навички тим швидше послаблюються, чим менше вони сформовані, закріплені. А послаблення їх виявляється в деавтоматизації виконуваних дій.

Сильне хвилювання та втома людини нерідко спричиняють порушення її звичайних дій. У такому разі потрібно мати значне самовладання, щоб виконувати дію у звичному темпі і не

припускатися помилок. Порушення звичних дій трапляється і тоді, коли людині доводиться діяти в нових для неї умовах, які зумовлюють її невпевненість у своїх силах.

Це свідчить про те, що вироблені системи умовних рефлексів зберігають характер коркового автоматизму лише доти, поки існує певна постійність зовнішніх і внутрішніх умов його вироблення, тобто поки перебувають в єдності зовнішній та внутрішній стереотипи.

Порушення, розлади навичок спричинені патологічними змінами роботи мозку. При патологічних змінах звичайно руйнуються спочатку складніші і пізніше утворені, а потім - менш складні і раніше утворені навички.

Види діяльності.

Людська діяльність різноманітна й багатогранна. Залежно від мети, змісту та форм розрізняють три головних різновиди діяльності: гру, учіння та працю. Людині, незалежно від віку, властиві всі три різновиди діяльності, а в різні періоди життя вони виявляються по-різному за своєю метою, змістом, формою та значенням.

У дошкільному віці провідним різновидом діяльності є гра, в шкільному - навчання, а в зрілому віці головною діяльністю людини виступає праця.

Гра та учіння властиві і людям, і тваринам. Але у тварин ці різновиди діяльності ґрунтуються на інстинктах, а в людини вони зумовлені соціальними умовами життя, якісно відмінні, набагато складніші та багатші за своїм змістом і формою.

Праця за своєю природою та змістом - суспільно-історична категорія. У процесі праці виникла й розвинулася людина як свідомо соціальна істота. Характерною особливістю всіх різновидів людської діяльності є те, що вони найчастіше пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Мовленнєва діяльність сприяє розвитку змісту та форм усіх різновидів діяльності, їх цілеспрямованості та мотивації.

Ігрова діяльність. Будучи головною формою вияву активності дитини дошкільного віку, вона є водночас головним засобом пізнання зовнішнього світу, відображення його в формі відчуттів, сприймання, уявлень та ін. Але вона відрізняється від навчання та праці.

Гра - нібито непродуктивна діяльність. У грі дитина захоплюється здебільшого процесом гри, який поглинає повністю, викликає задоволення. Як тільки інтерес до гри зникає, дитина припиняє гратися.

В іграх маленьких дітей цілі не бувають стійкими. Це виявляється в тому, що маленькі діти втрачають мету гри й легко переключаються з однієї гри на другу. Але у процесі розвитку та виховання цілеспрямованість ігрової діяльності дітей зростає, цілі ігор набувають стійкішого характеру.

Гра - школа думки, почуттів і волі. В іграх не тільки виявляються, а й формуються всі психічні процеси та властивості дітей, їх спостережливість, уважність, вдумливість, наполегливість, сміливість, рішучість, уміння, навички, здібності.

В ігровій діяльності відбувається не лише психічний, а й фізичний розвиток дітей, розвиваються фізична сила, спритність, швидкість і точність рухів. В іграх формуються всі якості особистості дитини, зокрема такі моральні якості, як колективізм, дружба,

товаришування, правдивість, чесність тощо. Тому ігри дошкільнят — важлива умова їх підготовки до школи, дошкільного навчання.

У шкільному віці гра має складніший і цілеспрямованіший характер. У школярів переважають дидактичні ігри, в яких яскраво постає їх мета: успішно провести гру, перемогти свого партнера, розвинути в собі відповідні фізичні та розумові якості.

У підлітковому та юнацькому віці можуть виникнути шкідливі звички, наприклад, до азартних ігор. Залучення дітей до занять спортом, до цікавих справ стане важливим засобом попередження захоплення шкідливими іграми.

Навчальна діяльність. Навчання — це головний різновид діяльності дітей шкільного віку. Воно являє собою активну, свідому й цілеспрямовану діяльність, яка полягає в опануванні знань, яких набуло людство, з метою підготовки дітей до майбутньої самостійної трудової діяльності.

Навчання не обмежується шкільним віком. Людина навчається все життя. До цього її спонукають розвиток науки і техніки, суспільного життя. Науково-технічний і соціальний прогрес потребує значного поповнення та перебудови систем загальноосвітніх і спеціальних професійних знань, здобутих у середній школі та професійно-технічних навчальних закладах.

У процесі навчання його цілі поступово ускладнюються, але разом з цим вони й диференціюються.

Поряд із загальноосвітніми завданнями з'являються практичні - підготовка дітей до життя, опанування практичних знань, умінь і навичок. На ґрунті загальноосвітніх знань здійснюються політехнічне навчання та професійна освіта. Загальна освіта (знання мови, математики, фізики, хімії, біології, історії) дедалі стає більш потрібною для професійної освіти, для підготовки творчих спеціалістів.

Успіх навчання дітей у школі значною мірою залежить від усвідомлення мети навчання і тих мотивів, якими вони керуються. У навчанні помітно виявляється соціальна та пізнавальна мотивація.

Соціальна мотивація виявляється в усвідомленні значення та необхідності знань для життя та праці, пізнавальна мотивація — у ставленні до змісту знань, в інтересі до них. Мотиви навчання тісно пов'язані з працею.

Трудова діяльність. Праця потребує знань, вона формує загальні та спеціальні здібності людини. Суспільна мотивація навчання найбільше сприяє глибокому опануванню знань.

Важливою умовою успішного опанування знань є готовність і рівень підготовленості людини до навчання. Готовність учня до навчання полягає в його психологічній готовності до навчання, в бажанні та вмінні навчатися, в наявності у нього необхідного для цього розвитку.

Уміння навчатися виявляється в тому, що учень розуміє пояснення вчителя й керується ними, виконуючи завдання, самостійно виконує їх, контролює себе відповідно до вказівок учителя та правил, а не орієнтується на те, як виконав завдання товариш.

Учні, які виявляють самостійність у навчанні, краще опановують знання й успішніше розвиваються.

Підготовленість учня до навчання виявляється в конкретних знаннях, уміннях і навичках, потрібних для опанування навчального матеріалу. Тому важливо готувати дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі не тільки психологічно, а й з конкретних різновидів знань: лічби, мови, уявлень про природу та суспільство.

Навчання в школі вимагає від учня організованості і дисципліни, щоденної систематичної роботи. Цим навчальна діяльність школяра відрізняється від ігрової діяльності дошкільняти й наближається до трудової діяльності.

Опанування знань залежить від активності учня в навчанні. Навчання взаємопов'язане з розвитком особистості.

Навчаючись, людина розвивається, а розвиваючись - здобуває нові можливості навчання: розуміти та засвоювати складніші знання. Успішніше розвивається дитина тоді, коли у процесі навчання активізується навчальна самостійність дитини, коли вона стає суб'єктом, а не лише об'єктом навчання, тобто вміє усвідомлювати і самостійно формулювати навчальні завдання і намагається успішно виконувати їх.

У розвитку особистості особливо важливу роль відіграє активізація діяльності мислення, а не тільки уваги, сприймання, пам'яті, уяви. Як показали дослідження проблем навчання, евристична та програмована побудова процесу навчання, коментування змісту навчальних завдань, розв'язування навчальних завдань з кожного предмета, докази сприяють подоланню конкретності розумової діяльності та успішному розумовому розвитку.

Праця — свідомо діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ. Вона є необхідною умовою існування та розвитку людини.

Людина, приводячи в рух наявні в неї природні органи і сили, виготовляє знаряддя праці і за їх допомогою перетворює матеріал природи, надає йому форму, придатну для її власного життя, для задоволення її різноманітних потреб.

Від покоління до покоління праця ставала дедалі різноманітнішою, досконалішою, різнобічнішою. До полювання та скотарства додалося землеробство, потім прядіння, ткацтво, обробка металів, гончарство, судноплавство.

Праця - це єдність фізичного та психічного. У процесі праці активізуються й виявляються різноманітні фізичні та психічні властивості людини. Залежно від змісту праці психічні її компоненти набувають своїх особливостей. Діяльність слюсаря, тракториста, вчителя або композитора потребує своїх специфічних психічних якостей. Але є психічні якості особистості, спільні для всіх різновидів трудової діяльності, хоча вони й виявляються в кожному її різновиді по-різному.

Перша й необхідна умова будь-якої праці — наявність мети створити певний продукт. Характерною рисою праці є те, що людина передбачає її результати, уявляє собі необхідний для цього матеріал, окреслює способи та послідовність своїх дій. Цим її трудові дії відрізняються від інстинктноподібних дій тварин. Перш ніж щось будувати, вона подумки уявляє те, що робитиме. Наприкінці процесу праці отримуємо результат, який ще до його

початку існував в уявленні людини. Чим складніше трудове завдання, тим вищі вимоги ставляться до його виконання, до психіки людини.

Праця вимагає відповідної підготовки. Знання, вміння та навички працювати набуваються протягом навчання та попередньої праці. Складніші різновиди праці потребують тривалого навчання. Щоб опанувати спеціальності лікаря, педагога, інженера, потрібно після закінчення середньої школи навчатись у вищій школі. Багато часу потрібно також для опанування виробничих спеціальностей високої кваліфікації.

Праця людини виявляє її уважність, спостережливість, увагу та мислення. Особливо важливі ці якості тоді, коли людина стикається з новим для неї завданням, коли вона шукає нових, досконаліших способів його виконання.

Праця потребує напруження фізичних і розумових сил, подолання труднощів, самовладання та інших вольових якостей. Цілеспрямована воля потрібна як у фізичній, так і в розумовій праці в процесі усього часу її виконання. Особливо вона потрібна тоді, коли праця не захоплює своїм змістом або способами, якими вона здійснюється.

Праця є джерелом різноманітних емоцій людини. У процесі праці людина переживає свої успіхи та невдачі. За умови позитивного ставлення до праці ці переживання спонукають її до ще більшого напруження.

Успіх праці людини залежить від чіткості мети, яку людина має, від зрілості мотивів, що спонукають її працювати, та пов'язаного з ними ставлення людини до своїх трудових обов'язків, від відповідності її здібностей, загальної та спеціальної підготовки вимогам праці. Дуже важливу роль у праці мають такі індивідуально-психологічні якості людини, як її акуратність і дисциплінованість.

У процесі суспільно-історичного розвитку людського суспільства виникла величезна кількість різних видів праці.

Усю різноманітність видів людської праці поділяють на працю фізичну і працю розумову.

До фізичної праці належать різні види виробничої, технічної діяльності. Предметом її є матеріал, який дає природа і який обробляють за допомогою різноманітних знарядь. Фізична праця потребує певного докладання фізичних сил людини, напруження її м'язової системи. Результат її — матеріальні продукти, потрібні для задоволення потреб людини. Результат розумової праці - образи, думки, ідеї, проекти, знання, втілені в матеріальні форми (літературні та музичні твори, малюнки, різьблення та ін.).

Поділ праці на фізичну та розумову виник у процесі історичного розвитку суспільного життя людей. Фізична і розумова праця включає багато різноманітних професій та спеціальностей. Кількість їх постійно збільшується в ході розвитку економічного та культурного життя суспільства.

Психологічний опис і аналіз професій (професіографія) та умов праці дає можливість виявити вимоги деяких професій і спеціальностей до особистості працівника, розкрити особливості та структуру професійних здібностей і психологічні передумови раціоналізації праці.

Вивчення професій та умов праці має важливе значення для професійної орієнтації молоді, навчання й виховання кадрів спеціалістів, для раціональної організації праці, завданням якої є підвищення працездатності, продуктивності праці, зменшення втомленості працівників, усунення причин виробничого травматизму та браку продукції.

Важливе місце серед різних видів розумової діяльності посідає праця викладача. Вона складна й багатогранна. Специфічні її особливості зумовлені передусім її завданням та об'єктом. Завдання праці вчителя полягає в тому, щоб озброїти людину міцними та глибокими знаннями основ наук, всебічно розвинути її здібності.

Звідси випливають і ті вимоги, які ставить педагогічна діяльність до її виконавця. Учителю потрібно передусім самому ґрунтовно опанувати ті знання та вміння, які він має передати своїм учням, постійно збагачуючи і поповнюючи свої знання. Він повинен знати своїх учнів, вікові та індивідуальні особливості їх розвитку, повинен уміти передавати учням наявні в нього знання, відповідно організовувати їх пізнавальну і трудову діяльність.

Особливо велике значення мають такі якості особистості вчителя, як впливовість і контактність, освіченість, культура мовлення, переконаність, принциповість та інші позитивні риси його характеру, любов до свого фаху, любов до дітей, вимогливість і чуйне ставлення до них, педагогічний такт. Вони ґрунтуються на правильному психологічному розумінні конкретної ситуації, в якій йому доводиться діяти, ініціативі в опрацюванні нових прийомів навчально-виховної роботи, невпинному прагненні до вдосконалення своєї педагогічної майстерності.

Творчість.

Будь-яка праця, фізична і розумова, може за певних суспільних умов ставати творчою діяльністю.

У різних видах праці творчість має свої особливості, зумовлені змістом і характером діяльності, її обставинами та індивідуальними рисами працівника. Разом з тим усі види творчої діяльності мають і спільні риси.

Творча діяльність зумовлюється потребами суспільства. Усвідомлення цих потреб є джерелом різних задумів, ідей, проєктів.

Починається творча діяльність з виникнення певного задуму, а саме: змінити методи, прийоми роботи в тій чи іншій галузі, створити нове знаряддя, сконструювати нову машину, здійснити певний науковий експеримент, написати якийсь художній твір, створити музичну п'єсу, намалювати картину тощо.

Для здійснення творчого задуму потрібна попередня підготовча робота, яка полягає в обмірковуванні його змісту, з'ясуванні деталей, шляхів реалізації та збиранні потрібних матеріалів. Така підготовча робота характерна для творчості конструктора-винахідника, вченого, письменника, митця. Вона часто буває довготривалою. Відомо, що Ч. Дарвін понад 30 років збирав наукові матеріали для написання своєї праці "Походження видів".

Після підготовчої роботи відбувається сама реалізація творчого задуму, яка теж може тривати протягом різного часу залежно від змісту завдання, рівня його складності, підготовки особистості та умов творчої праці.

Здійснення творчого задуму являє собою велику й напружену працю, яка потребує участі та піднесення всіх сил людини. Вона вимагає максимальної зосередженості свідомості людини на предметі творчості. Ця зосередженість буває настільки значною, що працівник, захоплений своїм завданням, не помічає, що діється навколо нього. Вона потребує докладання пізнавальних і вольових зусиль людини. "Я зрозумів, - писав К. Станіславський про творчу роботу артиста, - що творчість - це насамперед повна зосередженість всієї духовної і фізичної природи", що "вона охоплює не тільки зір і слух і всі п'ять чуттів людини", вона охоплює "розум і почуття, волю і пам'ять, уяву".

Систематична, наполеглива і напружена праця є головною умовою успіху в творчості. За цієї умови частіше виникають ті миті творчого піднесення, які називають натхненням і за яких особливо успішно з'являються нові способи розв'язання завдань, з'являються нові і продуктивні ідеї, створюються центральні образи художніх творів тощо.

Натхнення характеризується напруженням усіх сил працівника, яке виявляється в емоційному захопленні предметом творчості та продуктивному оперуванні ним. Воно виникає під час самої роботи як певний її наслідок, а не перед нею. Звідси випливає, що для успішного досягнення мети треба систематично і регулярно працювати, а не чекати натхнення. "Натхнення - це такий гість, який не любить відвідувати лінюкуватих" (П. І. Чайковський). Воно виникає після наполегливої роботи.

На творчу діяльність впливає почуття новизни справи, потреба в ній сучасників. У зв'язку з цим відбуваються мобілізація духовних сил і неусвідомлена, інтуїтивна поява нових образів, способів дій у ході розв'язання проблеми.

Успіх творчої праці залежить від того, якою мірою опанувала людина прийоми, техніку роботи, як вона ставиться до її результатів. Творчим працівникам властиве критичне, вимогливе ставлення до своїх творів.

Воно, зокрема, характерне для видатних поетів, письменників. Бальзак по дванадцять і більше разів переробляв свої твори, часто до невідомості змінював їх у коректурі. Аналогічне можна сказати про інженерів, наукових працівників.

Чим більше людина захоплюється самою працею, тим легше вона долає труднощі, з якими стикається, тим більше успіхів вона досягає в ній і тим більше задоволення дістає.

Творчий підхід до справи є необхідною умовою продуктивної діяльності, соціального і науково-технічного прогресу суспільства.

Формалізована структура змісту теми

Психологічна функція діяльності: специфічно людська форма активності, спрямована на задоволення її різноманітних потреб.

Характеристика діяльності: регульованість свідомою метою, суспільна природа, спрямованість на перетворення життєвого середовища.

Висновки

На сучасному етапі психологи теоретично і методологічно розробляють варіанти розв'язання проблеми зростання соціальної активності людей. Вирішення цієї проблеми - складова стратегії перебудови і психології, і свідомості людей. Соціальна активність людей є не тільки суспільно необхідним явищем, але й має глибоко індивідуальні корені, що вимагає її вивчення на рівні конкретної особистості, конкретної індивідуальності.

Структура активності (на відміну від діяльності) до цього часу мало досліджена в психології. У загальноприйнятому визначенні активності, запропонованому А.В. Петровським, вона розглядається як реалізація потреб особистості, як пошук предметів потреб. На основі цього виникає питання про характер зв'язку активності і потреби.

Потреби людини мають як особистісний, так і суспільний характер. Наприклад, задоволення потреби в їжі - особистісна потреба. Проте багато потреб людини належать до суспільних, колективних (потреба в засвоєнні досвіду, знань).

Потреби розрізняють за походженням і предметом.

За походженням потреби можуть бути природними і культурними.

До *природних потреб* належать ті, які необхідні для збереження і підтримки життя людини та її нащадків. Усім людям притаманні природні потреби в сні, захисті від холоду чи спеки, істоті протилежної статі тощо. Якщо якась із природних потреб тривалий час не буде задовольнятися, то людина може загинути або не зможе продовжити свій рід.

Хоча природні потреби сучасної людини характерні і для первісних людей, і для тваринних предків людини, проте за психологічною суттю вони докорінно відрізняються від природних потреб тварин. Протягом життя людини змінюються засоби і знаряддя задоволення потреб, зазнають змін і самі потреби. Таким чином, природні потреби людини мають суспільно-історичний характер.

У *культурних потребах* виявляється залежність активної діяльності людини від продуктів людської культури. Найелементарнішою культурною потребою є необхідність використовувати виделку і ніж під час задоволення потреби в їжі.

За будь-якого економічного і суспільного ладу залежно від виховання і засвоєння певних звичаїв і форм поведінки людина набуває різних культурних потреб. Якщо такі потреби людини не задовольняються, то вона не гине, але тяжко страждає.

За характером предмета потреби можуть бути матеріальними і духовними.

У *матеріальних потребах* виявляється залежність людини від предметів матеріальної культури (потреба в одязі, житлі, предметах побуту тощо), у *духовних* - залежність від продуктів суспільної свідомості. Людина відчуває потребу поділитися своїми думками і почуттями, потребу читати книги, журнали, дивитися кінофільми, слухати музику тощо.

Духовні потреби нерозривно пов'язані з матеріальними. Для задоволення духовних потреб потрібні, безумовно, матеріальні речі (книги, газети, папір, фарби тощо).

Існують певні особливості розвитку потреб людини. Так, дії маленької дитини, що самостійно користується ложкою, неможливо віднести цілком до тих, що задовольняють природні потреби. Сама ложка зовсім не потрібна для задоволення потреби в їжі. Але під впливом виховання подібні предмети стають для дитини необхідною умовою такого

задоволення. Не сама потреба як така, а суспільно прийняті способи її задоволення починають диктувати форми поведінки.

Уже на перших стадіях розвитку активності дитини її стимулами стають не біологічно значущі речі, а способи їхнього використання, тобто функції цих речей у суспільній практиці. Форми поведінки, які засвоює дитина, - це вироблені суспільством способи поводження з речами відповідно до їхніх функцій у людській практиці: за столом сидіти, ложкою їсти тощо.

Виховуючи своїх дітей, батьки вчать їх суспільно прийнятих способів поводження з відповідними речами, людських форм задоволення своїх потреб за допомогою певних речей і дій з ними. Під впливом соціальних умов, за яких задовольняються потреби дитини, її поведінка починає детермінуватися не тільки біологічним значенням речей, а ще й їхнім суспільним значенням.

Активність людини вже з раннього віку регулюється досвідом усього людства і вимогами суспільства. Цей тип поведінки настільки специфічний, що для його позначення у психології застосовується термін діяльність. Однією з основних рис, що відрізняє діяльність від активності є те, що зміст діяльності не визначається цілком потребою, яка її спричинила. Зародившись завдяки потребі як джерелу активності, *діяльність керується метою*. *Мета*, тобто те, на що спрямована діяльність, заради чого вона відбувається, є своєрідним регулятором активності. Перш ніж щось робити (будувати, досліджувати), людина уявляє цей процес, планує його. По завершенні процесу діяльності отримують результат, що відповідає усвідомленій меті.

Щоб психічна регуляція діяльності була успішною, психіка має відображати об'єктивні властивості речей і визначати ними (а не потребами організму) способи досягнення поставленої мети. Через діяльність людина здатна реалізовувати цілеспрямовані дії, а саме стимулювати та підтримувати активність. Діяльність особистості нерозривно пов'язана з мисленням та волею, спирається на них, неможлива без пізнавальних і вольових процесів.

Діяльність - усвідомлена й цілеспрямована активність людини, зумовлена потребами і спрямована на пізнання та перетворення світу.

Отже, діяльність - це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою.

Література

1. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1990.
2. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни. - М.; Мысль, 1991.
3. *Асмолов А.Г.* Психология личности. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990.
4. *Выготский Л.С.* Психология. Генезис высших психических функций. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000.
5. *Гельвеций Клод Адриан.* Про людину, її розумові здібності та її виховання / Переклад з франц. В. Підмогильного. - Ч. 10. - К.: Основи, 1994.

6. *Зинченко В.П.* Проблемы психологии развития. (Читая О. Мандельштама) // Вопросы психологии. - 1992. - № 3-4; 5-6.
7. *Золотнякова А.С.* Общение и деятельность. Целеполагание и его место в структуре педагогического общения. // Психология педагогического общения. - Ростов-н-Д.: Изд-во Гос. пед. ин-та, 1978. -С. 53-65.
8. *Кан-Калик В.А.* Педагогическая деятельность как творческий процесс. - М.: НИИ проблем воспитания школьников, 1977.
9. *Леонтьев А.И.* Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1975.
10. *Ломов Б.Ф.* Проблема общения в психологии. - М.: Наука, 1981. П. Нікуленко О.О., Вех 1.Д. А.С. Макаренко і діяльнісний підхід до виховання особистості. // Психологія, - Вип. 30. - К.: Рад. шк., 1988.
11. *Сухомлинський В.О.* Сто порад учителям. -4.1, Розд. 3,20. - К.: Рад. шк., 1976.

Питання

1. Що таке активність?
2. Що таке діяльність?
3. Охарактеризуйте відомі Вам теорії діяльності.
4. Назвіть основні види діяльності.
5. Що Ви розумієте під інтеріоризацією та екстеріоризацією?
6. Чим відрізняються навички від умінь?